

bis

BIBLIOTEK I SAMHÄLLE

Biblioteksdebatt från vänster

#3 2023 - 40 KR

bis

Tidskriften ges ut av föreningen Bibliotek i Samhälle (BiS) och utkommer med fyra nummer per år. Artiklar i *bis* publiceras i efterhand som pdf-filer på BiS webbplats enligt Creative Commons Erkännande-DelaLika 4.0 Internationell (<https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>) – om inget annat avtalats.

BESÖK OSS PÅ WEBBEN
Hemsida: <http://foreningenbis.com>
Twitter: @foreningenbis
Facebook: <http://facebook.com/foreningenbis>

KONTAKT
tidskriftenbis@gmail.com

MEDLEMSKAP OCH
PRENUMERATION
Medlemskap i BiS gäller i ett år och inkluderar prenumeration på tidskriften *bis* (fyra nummer).

- Ordinarie medlemskap: 250 kr
- Medlemskap för student, pensionär eller person utan full inkomst: 160 kr
- Stödmedlemskap: 500 kr
- Endast prenumeration: 160 kr
- Institutioner samt prenumerationer utlandet: 300 kr

Föreningens postgiro: 33 53 16-6.

TRYCK
Ale Tryckteam AB

ISSN
0345-1135

ANSVARIG UTGIVARE
Soledad Cartagena

REDAKTIONSGRUPP
Soledad Cartagena, Emma Karlsson,
Lena Lundgren, Lovisa Sagnell och
Moa Stockstad.

OMSLAG
Rasmus Wieselgren

GRAFISK FORM
Linus Mannervik

2023 #3

Tema: Källkritik på djupet

6. Panel
10. Språket som min dator sätter ett rött streck under
11. Lyft fram det sanna och inte det falska
13. Källkritik på lågstadiet – en betraktelse
16. Var specifik när du pratar om källkritik
18. De som ropar högst märks mest på sociala medier
22. Biblioteket anger inte
26. Värmland – Världen, tur & retur
28. Hur kan biblioteken nå barn och unga i nationella minoriteter?
30. Feel bad litteratur

Temat för detta nummer är Källkritik på djupet. Vi ville djupdyka i hur biblioteken arbetar med källkritik, och få reda på hur källkritiken mår idag. Är vi alla lurade eller har vi de källkritiska frågorna vem, varför, hur, när och vad inpräntade i ryggmärgen?

I vår eminenta panel syns spår av att källkritik på folkbibliotek både ses som något avgörande, men också förvirrande. Fatou Camara skriver fram en skildring av källkritik som ett verktyg att få se sig själv i litteraturen. Vi ser paralleller i Monika Staub Hallings text om källkritik på lågstadiet. Där beskrivs källkritik som något som går bortom bara faktagranskning, och lägger sig nära barnens erfarenheter och blivande som tänkande människor.

I många av texterna lyfts riskerna med AI och vad den kan komma att innebära för källkritik och desinformation framöver, något Åsa Wikforss poängterar i intervjun med henne.

Vi får också perspektiv på källkritiken från annat än bibliotekshåll. I intervjuerna med historikern Mathias Cederholm och journalisten Jack Werner, som båda djupdykt i konspirationsteorier i sitt arbete, får vi höra mer positiva röster.

Utöver det finns det spännande artiklar om metodstöd för arbete med barn som tillhör nationella minoriteter, aktuellt om litteraturpris och upprop och BiS bjuder in till träff i Malmö i höst!

Vi önskar er trevlig läsning och en fin start på hösten!

Redaktionen

MEDVERKANDE DETTA NUMMER

Tommy Bildström är bibliotekschef i Nordmaling samt författare och debattör. Han har enligt egen utsago ett eget rymdskepp och superkrafter.

Peter Borgedahl är bibliotekarie på Högadalens bibliotek inom Stockholms stadsbibliotek.

Fatao Camara är ungdomsbibliotekarie i Botkyrka kommun och arbetar med biblioteksprojektet The Orange Library.

Soledad Cartagena är bibliotekarie och frilansjournalist. Jobbar som skolbibliotekarie på Komvux i Malmö.

Mathias Cederholm är historiker och grundare av Facebook-gruppen "Källkritik, fake news och faktagranskning".

Carin Collén är bibliotekskonsulent på Regionbibliotek Väster-norrland med ansvar för demokrati-frågor som barnrätt, hbtqi och nationella minoriteter.

Jenny Lindmark Svedgård är biblioteksutvecklare på Region Västerbotten.

Kajsa Lunde är bibliotekskonsulent på Biblioteksutveckling i Västra Götalandsregionen.

Mattias Nilsson är bibliotekarie på Umedalens bibliotek/Västangårdsskolan.

Eleonor Pavlov är barnbibliotekarie i Lund med ett hjärta som brinner extra för inkluderings-frågor.

Röda Lina är *bis* ständiga samtidskommentator.

Monika Staub Halling skolbibliotekarie i Lund. Tilldelades källkritikspriset "Det gyllene förstoringsglasat 2021" för sitt MIK-arbete med de yngsta eleverna.

Moa Stockstad jobbar som bibliotekarie på högskolebibliotek, med fokus på tillgänglighetsfrågor.

Lennart Wettmark är f.d. gymnasiebibliotekarie och mångårig f.d. BiS-aktivist bosatt i Karlstad. Numera aktiv i det lokala kulturlivet.

Rasmus Wieselgren är konstnär bosatt i Malmö.

Nytt queerlitterärt litteraturpris instiftat – Prisma

Plattformen Bögbibblan instiftar tillsammans med föreningen Page 28 ett nytt litteraturpris för queer litteratur: Prisma. För att verket ska falla under kategorin queerlitteratur ska queera erfarenheter vara centrala i verket. Syftet är att uppmärksamma och prisa verk som utforskar och förnyar den queera litteraturen och som med sin omstörtande potential och hantverksskicklighet engagerar en queer publik. Pristagarna i sju olika kategorier kommer att utses av lika många jurygrupper och ta emot pris vid en extravagant gala i Malmö den 11 december 2023. Vid galan kommer författare, konstnärer och artister att framträda.

Källa: Prisma pressutskick

BiS gratulerar Bengt Berg

Lyrikern och författaren Bengt Berg får Selma Lagerlöfs litteraturpris 2023. Priset är tillägnat en författare som skriver i Selma Lagerlöfs anda. Tidigare pristagare är bland andra Lars Norén, P.O. Enquist, Lotta Lotass och Tove Jansson. Prissumman är på 100 000 svenska kronor.

Nomineringen lyder:

För ett författarskap som – i likhet med Selma Lagerlöfs – kombinerar en stark lokal förankring med en internationell räckvidd och universell betydelse, som med vemod och humor värnar den lilla människans kraft och betydelse och visar vägar in i tillvarons förunderliga dimensioner

Källa: kulturveckanisunne.se

Biblioteket anger inte

I maj i år startade den nationella sjukvårdskampanjen "Vi anger inte" som är ett initiativ från anställda inom hälso- och sjukvården som vägrar gå med på Tidöpartiernas förslag på att ange papperslösa patienter till polis och Migrationsverket. Initiativtagarna menar att det är "etiskt och moraliskt förkastligt, utifrån våra roller som sjukvårdsarbetare och som människor". Förslaget om att ange papperslösa har upprört flera yrkeskategorier inom offentlig verksamhet. Även bibliotekarier ansluter sig nu till kampanjen och kallar den för Biblioteket anger inte. Madelene Wallinder och Richard Andersson, bibliotekarier på PUNKTmedis i Stockholm respektive Österåkers bibliotek, är två av initiativtagarna bakom kampanjen.

Banned Books Week

Den 1–7 oktober 2023 arrangeras Banned Books Week för första gången i Sverige. Det är nätverket Banned Books Week: Sweden som koordineras av Svenska PEN och Dawit Isaak-biblioteket i Malmö som står bakom. Nätverket är en del av Banned Books Week Coalition som enar en mängd internationella organisationer vars ändamål är att uppmärksamma och sprida kunskap om förbjuden litteratur.

Banned Books Week introducerades 1982 i USA som en reaktion på det ökade antalet förbjudna böcker i skolor, bokhandlar och bibliotek. Evenemanget vill uppmärksamma vikten av fri tillgång till information och litteratur.

Källa: Svenska PEN

IFLA står fast vid Dubai

Den internationella bibliotekskonferensen WLIC år 2024 kommer att gå av stapeln i Dubai. Trots att 68 procent röstade mot Dubai i medlemsomröstningen och att beslutet har mött kraftfull kritik från flera håll. Svensk biblioteks förening tar starkt avstånd från att lägga konferenser i stater med ”omfattande brister avseende mänskliga rättigheter. Dessa brister är välkända och dokumenterade när det gäller Förenade Arabemiraten”. IFLA har även gått med på värdlandets önskemål om att exkludera frågor om HBTQ+ från programmet. Det kan inte Svensk biblioteks förening acceptera och kommer inte att delta i Dubai eller stötta medlemmar som vill delta under WLIC. Dock röstade IFLA:s årsmöte om att inte ha nästa årsmöte i Dubai, även om WLIC förläggs där. Detta efter att Miriam Nauri, bibliotekschef på Karolinska institutet, lagt fram en motion om att göra det ställningstagandet från årsmötet.

Källa: Svensk biblioteks förening, Biblioteksbladet

Kajsa Lunde

Bibliotekskonsulent på Bibliotekutveckling i Västra Götalandsregionen.

Varför och på vilket sätt bör folkbibliotek lyfta källkritik?

Alla ska ha samma möjligheter att hitta, förstå, och använda trovärdig information – det är en förutsättning för att vår demokrati ska fungera och en central del i alla biblioteksverksamheter. När det kommer till de specifika skrivningar i lagen som är riktade till folkbiblioteken är det kanske framför allt att de ska arbeta prioriterat med barns och ungas språkutveckling, ”verka för att öka kunskapen om hur informations-teknik kan användas för kunskapsinhämtning, lärande och delaktighet i kulturlivet” samt att ”utbud av medier och tjänster ska präglas av allsidighet och kvalitet” som ger någon form av riktning i att arbeta med just källkritik och källtillit gentemot alla, men särskilt barn och unga.

I övrigt är det ju upp till varje kommun att sätta agendan för den egna biblioteksverksamheten utifrån förutsättningar och behov. Det har tyvärr visat sig ganska svårt. Skiljelinjen mellan skolbibliotek och folkbibliotek är knepig. Delvis för att de har samma huvudman och ibland till och med är samma verksamhet, men också för att det inte egentligen finns någon formell skrivning om hur skillnaden i faktiskt innehåll ska se ut. När det kommer till de delar av biblioteksuppdraget som handlar om medie- och informationskunnighet (MIK) för barn finns få anvisningar om vad folkbiblioteket ska göra.

Det verkar som att folkbiblioteken lite har backat undan från att arbeta just med barn och MIK, mot bakgrund att det är mer av skolbibliotekets uppdrag för att det står i läroplanen. Men skolbibliotek är tyvärr inte alltid en pålitlig resurs i en kommun, och finns det bristande skolbiblioteksverksamhet blir folkbiblioteket än viktigare. Det finns inte heller något som säger att folkbiblioteken inte ska arbeta med MIK för barn bara för att skolbiblioteket gör det. Det behövs fler än en aktör som arbetar för att barn ska bli mer källkritiska.

Folkbiblioteket har också möjligheter att göra saker mer lustfyllt och kravlöst än skolan, det kan göra det enklare för många att delta. Som tur är ser vi att detta är på väg att ändras, och många folkbibliotek börjar hitta på MIK-aktiviteter med barn, det såg vi till exempel i årets omgång av Sommarboken där det var stort engagemang med MIK-aktiviteter för barn i hela landet.

Vårt digitala informationssamhälle är en kaotisk värld och det krävs många trovärdiga aktörer som kan vägleda människor i det kaoset. De allmänna aktörer som kan vägleda fungerar som ett gränssnitt där kunskapssamhället och människan kan mötas, där ny kunskap får födas och föras vidare. Skolan, arbetsplatsen, universitet och högskolor, annan typ av folkbildande verksamhet eller intresse- och kulturföreningar, kan vara sådana gränssnitt. Men det finns en hel drös människor som har bristfällig eller helt frånvarande kontakt med någon aktör som aktivt värnar högkvalitativ kunskap. Där har folkbiblioteken en extremt viktig funktion. Att vara det nät som fångar upp de som inte vill lyssna när någon annan pratar, de som inte vet om att de är fel ute eller de som inte vet hur de hittar rätt. Att vara ett extra gränssnitt, eller det enda. Det kan innebära att arrangera pedagogisk verksamhet: lovaktiviteter där barn får prata om Tiktoks trovärdighet, kurser i informationssökning för seniorer, eller introduktioner för nyanlända då man presenterar vilka källor, som är att lita på i svenska sammanhang.

Men det kan också handla om att försöka få ut mer av det spontana mötet i biblioteksrummet. Det svåra för just folkbiblioteken är att mötet är förhandlingsbart i mycket större utsträckning än för andra bibliotek. I skol- och utbildningssammanhang är de man möter lite ”tvingade” att vara där, ett samtal kanske har lägre tröskel, eller en given ingång. På ett folkbibliotek kan det kännas svårt att ”tvinga” på någon

Foto: Privat.

kunskap de inte bett om, eller vet om att de behöver. För folkbibliotekspersonal handlar det mer sällan om att undervisa utan snarare om att skapa förutsättningar för att någon ska kunna lära sig själv något, så kallad hjälp till självhjälp. Det är svårt att sätta fingret på vad den typen av roll innebär, det är mycket fingertoppskänsla. Mer organiserade aktiviteter är så klart bra men kanske finns de viktigaste insatserna folkbibliotek kan göra i det lilla. Små interaktioner där det lämnas luckor att uppmuntra till källkritik i stunden, kopplat till något man står inför. Att ställa försiktiga motfrågor, att erbjuda alternativa källor i samma ämne eller att visa vägen till något mer trovärdigt än det som först efterfrågades.

Mattias Nilsson

Bibliotekarie på Umedalens bibliotek/
Västangårdsskolan.

Foto: Privat.

Skol- och folkbiblioteken är en bildningsinstans, även när det gäller medielitteracitet.

Jag jobbar på skolbibliotek till 70 procent och resterande 30 procent på folkbibliotek. I skolan är det idag vedertaget att skolbiblioteket inte bara ska främja boklig litteracitet (läsfrämjande i bred mening) utan också medielitteracitet (ett utvidgat MIK).

En av de första ändringarna jag gjorde i skolbiblioteksplanen som jag ärvde från min föregångare 2020 var att flytta ”vett och etikett på nätet” från mellanstadiet till förskoleklass/lågstadiet. Barnen var redan där, på nätet. Skolan och skolbiblioteket måste följa barnen i deras utveckling och erbjuda förklaringar i takt med att deras medievänor vidgas. Att börja prata med barnen om den världen först i mellanstadiet är minst tre år för sent.

Som skolbibliotekarie hoppar jag in lite från sidan och ser till att alla elever får en basnivå i MIK. Många samhällskunskapslärare – främst i de äldre årskurserna – vill ofta fixa detta själv. Det respekterar jag, men som skolbibliotekarie är jag ett stöd för lärare som inte kan eller hinner hänga med, eller om kompetens plötsligt tappas på en skola.

Som bibliotekarie i skolan har jag dessutom en friare position; varken jag eller barnen behöver tänka på bedömning och ”prestation”. Detta är en stor frihet som vi bör nyttja för att få till jämlika diskussioner och kunskapsutbyte. För trots att jag sägs vara informationsexpert är det oftast barnen som lär mig om de senaste termerna, begreppen, spelen, humorn och plattformarna.

Sökandet och det öppna förhållningssättet inför kunskap finns där. Vårt bidrag är mer frågande. Från det mest basala: hur funkar tekniken och hur beter man sig schyst? Till mer källkritiska frågor: vad verkar rimligt, varför och var söker jag det pålitliga? Hur försäkras jag mig om att något är pålitligt? Vilka knep finns? Hur går man tillväga rent praktiskt?

Att vi ska vara med i diskussionen och öppna upp med frågor, men inte kan eller ens ska vara först och bäst, tycker jag är en viktig erfarenhet som vi ska ta med oss in i folkbiblioteket. På samma sätt som vi alltid ska vara redo att erbjuda små litterära samtal i hyllorna eller över disk bör vi söka möjlighet att diskutera teknikutveckling, MIK och medielitteracitet. Och då använda just det där jämlika utbytet som vårt bästa redskap.

Biblioteket har en unik roll i dagens samhälle. Vi är en öppen yta med tentakler långt ut i bygderna. De jämlika samtal jag talar om kan säkerligen fås på universitetsbibliotek eller stadsbibliotek, men min erfarenhet är att de är lättare att få till ute på filialerna, där folk är mindre stressade, mindre målmedvetna i sitt sökande och ofta har ett mindre hierarkiskt förhållande till kunskap och expertis. Där blandas högt och lågt: från teknikhjälp med appar och smarta telefoner, till folk som delar initierad erfarenhet av arbete, resande och tekniskt kunnande. Just denna blandning, och mötet däremellan, är folkbibliotekets och folkbildningens styrka.

Faktum är att samtalen med våra målgrupper är vår bästa omvärldsbevakning, som dagligen kan ge oss en god dos fortbildning och uppslag till verksamhetsutveckling.

Som folkbibliotek kan vi naturligtvis bjuda in föredragshållare för att initiera samtal på teman som hur AI kommer att påverka arbetsliv, glesbygd och förorter. Men vi måste vara medvetna om att de som kommer på sådana arrangemang är ofta en snäv skara intresserade.

Därför tycker jag att vi bör uppvärdera de dagliga mötena och de små jämlika samtalen kring MIK och litteracitet i alla dess former.

Jenny Lindmark Svedgård

Biblioteksutvecklare på Region Västerbotten.

Foto: Privat.

Allmänheten – första linjens försvar mot skadlig informationspåverkan

Folkbibliotekens uppdrag är stort, riktigt stort. Förståelsen av den breda demokratiaspekten i uppdraget kan förstumma vilken biblioteksmedarbetare som helst. För vad svarar den när någon ifrågasätter ens dagliga arbete? Till exempel en inkluderande sagostund med bäring på ett lagstadgat uppdrag med tydliga prioriterade målgrupper. Eller myndighetsinformationen som kommunen delat vidare i egna kanaler och som en annan menar är falsk. Och påståenden som att vaccinet sprutar in små övervakningschip i kroppen? Var börjar bibliotekarien ett sådant samtal egentligen – och varför påbörjar bibliotekarien det *inte*?

Kanaler och sociala medieplattformar som knappt touchar bibliotekens verksamhet har under lång tid kritiserats hårt. Samtidigt är det exakt samma plattformar där allmänheten läser, känner och tycker om vår samtid och där mångas världsbild formas. Alla påverkas av medieformat, budskap och agenda, oaktat både kritik och mer eller mindre otydliga avsändare.

För ett drygt år sedan publicerades Jutta Haiders och Olof Sundins studie *Paradoxes of Media and Information Literacy – the crisis of information*. Där resonerar de bland annat kring att varje människa har en ganska liten möjlighet att på egen hand granska sanningshalten i en informationsprocess. Medie- och informationskunnigheten är nämligen idag så krånglig och komplex att i princip alla behöver omfattande kunskaper för att överhuvudtaget ha en chans. Begrepp som källkritik och källtillit är ännu viktigare att förstå på djupet.

I biblioteksuppdraget hävdas, med rätta, att kunskapsinhämtning och fri åsiktsbildning är en vital del av det demokratiska uppdraget. Och

ibland lyfts andra styrdokument in, som till exempel barnkonventionen eller diskrimineringslagen, för att förstärka eller förtydliga det vi gör. Den långa traditionen av att alla är välkomna till biblioteket är också en grundmurad lojalitet – särskilt gentemot de prioriterade målgrupperna, som det är lätt att föreställa sig är extra utsatta när det kommer till informationspåverkan, hat och hot.

Biblioteken kan också ha i åtanke att jättemånga andra aktörer i samhället har "demokrati" som uppdrag. Men att jobba för demokrati idag utan att öka på medie- och informationskunnigheten i samhället blir kontraproduktivt. Områden som handlar om att göra kunskap av information torde höra till en institution med informationsspecialister med en vana att möta besökare på precis den nivå de befinner sig på. Om biblioteken själva vill sätta sin agenda – det vill säga att om region- och folkbiblioteken på ett tydligt sätt kan formulera och tydliggöra det folkbiblioteken är satta i samhället att göra – så kommer de att få en ännu tyngre roll under "the crisis of information".

Och så länge som samhällsinstitutionen "folkbibliotek" är relevant för samhället så har folkbiblioteken också chans att ledsaga alla grupper i samhället. Med en fördjupad kunskap ökar källtilliten och tron på den vetenskapliga grunden och den fria åsiktsbildningen är fortsatt fri. Det handlar inte om att folkbiblioteken ska ha ett TikTok-konto för att "finnas där låntagarna finns" – utan om att folkbiblioteken behöver hitta sin roll i det digitala samtalet i en digital samtid.

Peter Borgendahl

Bibliotekarie på Högadalens bibliotek i Stockholm

Foto: Privat.

Källkritik är något som behövs för att kunna navigera i den värld med överflöd av information som finns idag. I detta informationsflöde ingår påverkansoperationer, trollarméer och stora företag som samlar in data för att kunna påverka våra val och ta reda hur vi tänker. Kunskapen och erfarenheten för att kunna navigera i den världen behövs för att demokratin ska fungera – om biblioteken ska arbeta för att tillgängliggöra information måste vi också kunna upplysa om hur vi genom informerade och upplysta val kan ta oss till denna.

Biblioteket är en institution som åtnjuter högt förtroende bland allmänheten. Detta i kombination med bibliotekslagens paragraf om att vi ska verka för ”det demokratiska samhällets utveckling genom att bidra till kunskapsförmedling och fri åsiktsbildning” innebär att vi har en unik position som till exempel medier eller politiker inte åtnjuter. Detta bör vi ta tillvara på.

En del av oss på biblioteken arbetar redan idag med källkritik, medan andra har berört ämnet i sina studier, men skräcken jag ser i en del kollegors blick när ämnet kommer på tal avslöjar att det är en kunskap som alla inte känner sig helt trygga i.

Samtidigt tror jag att kunskaperna i källkritik behöver ständigt repetition, inte minst med tanke på den snabbt föränderliga värld vi lever

i. Vi behöver inte bara kunna källkritiska metoder, kanske bör vi även känna till hur clickbait kan användas för att skriva desinformation eller hur en algoritm fungerar.

Detta leder mig till slutsatsen att arbetet med källkritik inte ska ses som en specialkunskap, som man plockar fram på ett evenemang på källkritikens dag, utan någon som ska genomsyra arbetet på ett folkbibliotek. Vi ska kunna tillämpa våra kunskaper under det dagliga arbetet på biblioteket, som under en IT-handledning, på våra sociala medier, i en bokcirkel eller i samtal med en besökare.

De senaste årens händelser som covid-pandemin och Rysslands invasion av Ukraina har inneburit en möjlighet att lyfta källkritik på folkbiblioteken. Där tycker jag att vi hade kunnat göra mer.

Så, om vi inte ska nöja oss med ännu en bokutställning eller att diskutera källkritik på ett APT i smågrupper måste något hända: vårt uppdrag och vårt höga förtroende ger oss möjligheten.

Språket som min dator sätter ett rött streck under

Text: Fatou Camara

I en värld där information flödar likt en ständig ström är källkritik en outtömlig skatt. Det är en färdighet som rustar unga sinnen för att navigera genom den digitala jungeln och skilja sanning från vilseledning.

Detta låter som en bra början på en text om källkritik. AI har skrivit den. Men vad är då sanning? Har någon någonsin kunnat svara på den frågan till vår belåtenhet? Man kan prata om källkritik i en snävare bemärkelse som information/desinformation, men det handlar också om ideologi och världsbild i ett bredare avseende, hur vi berättar historier om verkligheten och vilka som får plats i de berättelserna. Källkritik handlar inte bara om att ”granska fakta” bättre, utan också om bli sedd, få sin verklighet och sin kultur och sitt språk speglat tillbaka till en. Jag skulle kunna skriva en lång text om hur AI är ett typiskt bra exempel på hur vårt samhälle blir allt mindre källkritiskt.

Men det är ju inge kul. Jag vill hellre skriva om böcker, om hur påhittade berättelser hjälper oss att tänka källkritiskt. Jag vill hellre skriva om hur berättelser kan vidga våra vyer. Men först, vill jag skriva om hur berättelser kan förvränga vår verklighetsuppfattning och självförståelse. Jag måste först skriva om hur berättelser kan nöta ner en människas självkänsla. Ner till den absolut minsta nivån.

Så man börjar tro att man inte är värt någonting.
Så man börjar tro att andra människors liv
betyder mer än ens eget.
Till slut är man där.
Självhatet.
Den internaliserade
rasismen.

Är man van vid att läsa böcker där man själv inte syns
försvinner man.
Man börjar tro att de enda vars berättelser är värda att synas
är de andras.
De
som det skrivs om.

I november flyttar jag till Gambia.
Landet där jag är född.
Landet där jag lärde mig läsa när jag var fyra år gammal.
Landet där jag lärde mig att endast vita barns liv är värda att skriva
om, värda att visa upp för hela världen.

Jag lärde mig att sträva efter att vara ett vitt barn. Långt innan jag
träffade på min första vita människa.

Att gå i skolan i Sverige var svårt.
Jag ville vara som alla mina kompisar.
Jag ville ha hår som var rakt.
Jag ville ha en långsmal näsa.
Jag ville prata stockholmska.
Göteborgska.
Vad som helst men inte Wollof.
Wollof, det språket som min dator
sätter ett rött streck under.

Idag arbetar jag som ungdomsbibliotekarie.
Jag sätter icke-vita böcker på hyllorna.
Jag sätter HBTQIA+böcker på hyllorna.
Jag sätter vita böcker på hyllorna.

Jag har lärt mig att läsa vita böcker och förstå att de inte är den
enda sanningen.
Jag har lärt mig vikten att påminna
om att det alltid finns flera sidor till en berättelse.
Jag har lärt mig vikten att påminna om att det finns plats,
plats för olika berättelser på hyllorna.

I november flyttar jag till Gambia och öppnar ett bibliotek med
icke-vit litteratur som dess fokus. Ett bibliotek som är en plats för
unga. En plats där man hittar sig själv. En plats där barn och unga
ser sig själva, en plats där barn och unga visas att deras erfarenheter
är värda att skrivas om, att deras liv är värda att levas,
att de är många,
att de finns,
att de finns överallt.

Lyft fram det sanna och inte det falska

Åsa Wikforss, professor i teoretisk filosofi, författare och ledamot i Svenska Akademien, säger att hon är mer orolig än tidigare över all desinformation och annan opålitlig information som sköljer över oss just nu.

Text: Soledad Cartagena

Åsa Wikforss, professor i teoretisk filosofi, författare och ledamot i Svenska Akademien, säger att hon är mer orolig än tidigare över all desinformation och annan opålitlig information som sköljer över oss just nu.

Hon menar att desinformation är skadlig därför att människor får en skev världsbild, vilket i sin tur får konsekvenser.

– Under pandemin såg vi den konkreta faran med desinformationen, när människor som trodde på den inte vaccinerade sig och blev sjuka, och till och med dog. Konspirationsteorier kan också användas för att underminera förtroendet för det demokratiska systemet på olika sätt, till exempel valsystemet som i Trumps USA. Det kan även handla om att utpeka vissa grupper som syndabockar och skapa en vi mot demodynamik som är central för antidemokratiska aktörer.

Det har gått snabbt

2017 kom hennes bok *Alternativa fakta*. Ända sedan hon skrev boken har hon tänkt att spridningen av det falska kunde bli ett jätteproblem. Men inte att det skulle gå så snabbt.

– Ta USA som exempel. På fyra år har landet utvecklats från att ha varit en hyfsat välfungerande demokrati till att nu stå på randen till ett inbördeskrig. I samband med rättegångarna mot Donald Trump kommer det att bli en enorm desinformationskampanj för att skydda honom. Det kommer att splittra landet ännu mer och kan skada USA permanent.

Åsa Wikforss menar att utmaningen idag är att det har blivit billigare och enklare att producera olika typer av desinformation. Det finns även fejkade bilder, filmer och intervjuer som är AI-tillverkade på basis av data som redan är tillgängliga.

– Och som är mycket svåra att avslöja. Vi har lärt oss tumregler för att upptäcka manipulerade bilder men de reglerna kommer inte att gälla längre. Det är extremt svårt när tekniken utvecklas så snabbt.

Hur problematiskt är det att politiker, ledarskribenter och andra makthavare sprider desinformation?

– Forskning visar att hur pass stort genomslag desinformationen får beror på hur opinionsbildare och de som har en röst i offentligheten agerar. Om de väljer att liera sig med dem som desinformerar och använder sig av desinformation för egna syften så blir det farligt. När en president som Trump är beredd att ljuga hejvilt tror folk på honom eftersom de inte kan tänka sig att en person i den ställningen skulle ljuga. På liknande sätt är det en oroande utveckling att politiker, både i Sverige och utomlands, är villiga att använda skeva missvisande påståenden för att gynna sina syften.

Detta är i och för sig inget nytt menar Åsa Wikforss. Politiker som förr ville sprida sina budskap var tvungna att gå via traditionella medier och blev då ifrågasatta och granskade av journalister. Nu kan de i stället nå ut direkt via sociala medier. Om de blir påkomna med en lögn får uppdagandet inte så stor spridning utan människor lyssnar hellre på det falska. Det är en ny dynamik som gör att det blir farligt.

Lyft inte konspirationsteoriernas innehåll

Åsa Wikforss poängterar, att alla som har en röst i offentligheten har ett ansvar att se till att hålla sig till det de vet, men också vara tydliga med när de inte vet något, när det råder osäkerhet.

Åsa Wikforss bok *Alternativa fakta*.

Åsa Wikforss. Fotograf: Roger Turesson.

Hur ska vi prata om konspirationsteorier utan att fortsätta sprida dem?

– Det är ett problem som även traditionella medier står inför. När de skriver om konspirationsteorier, även om de säger att de är falska, får teorierna spridning. Jag leder ett program om kunskapsmotstånd ihop med filosofer, psykologer, statsvetare och kommunikationsforskare. De har tittat just på traditionella mediers roll i att sprida konspirationsteorier, där man i all välmening skriver om teorierna, men samtidigt medverkar till att de får en stor räckvidd. Det är ett dilemma även för lärare och bibliotekarier. Ska jag prata om de här sakerna och därmed sprida teorierna? Eller strunta i det och därmed riskera att människor inte får redskap att hantera dem?

Ett råd är att den som undervisar eller skriver om konspirationsteorier inte lyfter fram deras innehåll. Det var ett misstag som amerikanska medier gjorde när de rapporterade om Donald Trump. Journalisterna skrev om hans lögnar först och längre ner i artikeln fick läsaren reda på att det var falskt. Men då var skadan redan skedd.

– Det gäller att lyfta fram det sanna och inte det falska. Om du ska diskutera sådant här i skolmiljöer lyft inte fram konspirationsteorierna utan säg bara lite grann om dem. Prata sedan allmänt om hur sådana teorier fungerar, varför vi blir lurade och vilka aktörer som sprider dem. Fokusera på mekanismerna bakom teorierna, varför vi blir indragna i dem och varför de får så stor spridning.

Statliga aktörer vill försvaga demokratin

En av de största kampanjerna mot svenska myndigheter på senare tid är den som utmålar myndigheterna som antimuslimska. I den ingår även konspirationsteorin om socialtjänsten som tar

muslimska barn. Där finns statliga aktörer som vill försvaga demokratin, säger Åsa Wikforss,

– Det är lätt eftersom vi har en stor muslimsk befolkning. Om man kan sprida det falska budskapet att Sverige är antimuslimskt kan man både gadda internationella aktörer mot Sverige och också skapa splittring inom landet.

Hur kan vi bli mindre sårbara för desinformation?

– Sårbarheten beror på att många av sakerna som det här handlar om är vetenskapliga frågor eller samhällsfrågor. Det är inget vi direkt har kunskap om från egen erfarenhet utan merparten av vår kunskap om vetenskap och samhället kommer från källor av olika slag. Det betyder att kunskap förutsätter tillit. Om du ska få kunskap från en källa måste du lita på den. Men tilliten som ligger till grund för vår kunskap kan manipuleras, av vetenskapsförnekare till exempel.

Öva det kritiska tänkandet

För att motverka hoten mot kunskapen måste man titta både på det individuella och strukturella planet, menar Åsa Wikforss. Hos individen handlar det om att öva det kritiska tänkandet. Det svåra är att det inte fungerar så bra eftersom kritiskt tänkande inte lever i ett vakuum.

– Det beror på vilken information människor har tagit till sig. Har du redan druckit ur den förgiftade källan kommer inte det kritiska tänkandet att fungera. Man behöver kunskap för att stå emot det här. Faktakunskaper, till exempel om klimatet, men också kunskap om vad som kännetecknar en pålitlig källa.

På den strukturella planen handlar det om att göra något åt informationsomgivningen.

– Medieplattformarna måste styras upp på olika sätt och ta sitt ansvar. Det betyder inte att vi ska förbjuda vissa påståenden eller inskränka yttrandefriheten. Utan om att kräva ansvar av techbolagen, till exempel transparens vad gäller algoritmerna. Man kan göra om algoritmerna så att de inte premierar det sensationella och opålitliga som det är just nu. Innehållet behöver kureras så att det är en större sannolikhet att kunskapen kommer fram snarare än desinformation.

Avslutningsvis menar Åsa Wikforss att vi måste prata mer om varför man ska lita på forskare. Det avgörande är att de hör till vetenskapliga institutioner som är designade för att man ska undvika misstag och upptäcka fel.

– Vi ifrågasätter varandra, våra artiklar granskas till exempel alltid av andra forskare innan de publiceras. Det är ett sätt att motverka agendadriven forskning.

Källkritik på lågstadiet

– en betraktelse

Monika Staub Halling är skolbibliotekarie i Lund. Hon tilldelades källkritikspriset Det gyllene förstoringsglasat 2021 för sitt MIK-arbete med de yngsta eleverna. Tillsammans med Maria Heimer har hon skrivit boken *Mot samma mål – skolbibliotek i undervisningen* (Studentlitteratur, 2022).

Text: Monika Staub Halling

Det är sista kvarten av en bibliotekslektion i årskurs ett, eleverna botaniserar i hyllorna. De ber mig om tips, frågar efter böcker om skibidi toilet, vill reservera eftertraktade titlar. Faktahyllan om spel gapar tom, samtliga böcker om Fortnite, Minecraft, Roblox och Among us har lånats ut eller gömts på hemliga ställen, kanske bakom någon av läsofforna. Måste komma ihåg att kolla där sedan.

En liten kille frågar efter böcker om sjunkna skepp. Nej, inte Vasa, idag är det Titanic han är sugen på. När vi registrerar hans lån tittar han allvarsamt på mig och säger: ”Visste du att det var en jätterik pappa som tvingade sin pojke att följa med i u-båten för att titta på Titanicvraket och så dog alla?” Innan jag hinner svara något välavvägt hojtar en annan småtting i lånekön: ”Och när Titanic sjönk så dog Jack – men Rose överlevde!”

Jag är skolbibliotekarie på lågstadiet. Gulligt, eller hur? Min jobbvardag är en spegel av samhället där ute, och jag förundras ofta över vad eleverna berättar för mig om världen. Ibland, när jag på någon fest eller middag förklarar vad jag arbetar med, utbrister bordsgrannen: ”Fantastiskt! Källkritik är ju viktigare än någonsin i dessa dagar!”

Ja, jo, såklart. Detta med källkritik känns ärligt talat så angeläget att skolans uppdrag ter sig närmast skrämmande, inte minst med tanke på den hisnande fart med vilken tekniken utvecklas.

Vad ska vi ens säga till våra sju-åttaåringar om AI, till exempel? På rasten, när ettorna vandrat vidare, kollar jag lite snabbt med en elev i trean vad hon vet om AI. Tjejen ler tålmodigt och förklarar att ”det är ungefär som Siri, den svarar på frågor”. AI för henne verkar vara synonymt med ChatGPT. Men allt det andra som också utgör AI – vilken bäring har det på en åttaårings liv här och nu, och hur kan vi som undervisar ringa in det på ett begripligt sätt? Vissa dagar är jag extra medveten om min pågående förvandling till dinosaurie.

Monika Staub Halling. Foto: Göran Petersson.

På lågstadieskolan där jag jobbar träffar jag varje klass för en timmes bibliotekslektion varannan vecka. Vi börjar med ett arbetspass, ofta i klassrummet, och avslutar med en stunds bokbläddrande och lån i själva biblioteket. Jag är inte ensam ansvarig på lektionerna, utan lärarna är alltid med. Innehållet i dessa bibliotekspass hakar i resten av undervisningen, pedagogerna och jag grovplanerar ihop i läsårsuppgiften, och under terminstid träffar jag regelbundet arbetslagen för att stämma av hur vi ligger till.

Förutom tillgång till ett varierat utbud av medier ska nämligen den här skolans biblioteksverksamhet först och främst tillhandahålla strukturerad undervisning, i syfte att utveckla såväl elevernas språkliga förmågor som deras medie- och informationskunnighet.

Enligt läroplanen ska årskurs 1-3 undervisas i "Informations-sökning och källkritik", bland annat ska eleverna lära sig "Hur texters avsändare påverkar innehållet". Vi ska också föra "Samtal om olika källors användbarhet och tillförlitlighet".

När jag först satte min fot på lågstadiet lät dessa formuleringar i läroplanen ganska basic. Men MIK på lågstadiet kräver sin bibliotekarie, och ju närmare jag kommit de yngsta eleverna och deras föreställningsvärld, desto mer ödmjuk känner jag mig inför uppdraget. Så många färdigheter eleverna behöver utveckla på sin väg mot att bli de kritiskt tänkande, ansvarstagande demokratiska medborgare vi vill se dem växa upp till!

Med åren har jag fått lära mig stå ut med paniken över att teknikutvecklingen springer ifrån mig. Gång på gång inser jag: det finns inga genvägar till lateral läsning, botkunskap eller avancerad sökkritik. Först måste vi lägga grunden.

På lågstadiet gäller det att hitta kärnan i de olika MIK-aspekterna, bryta ner dem till begripliga enheter, och bygga undervisning som senare skolårs MIK-undervisning kan vila på. Biblioteksundervisningen på lågstadiet kan inte heller bestå av långa teoretiska föreläsningar. Här behöver jag istället ta avstamp i något konkret som ligger nära elevernas erfarenheter och skapa lektioner som introducerar lagom mycket nytt tankestoff, för att ganska raskt övergå i praktiska moment där eleverna själva får vara aktiva, på ett förhoppningsvis lustfyllt sätt.

I förskoleklass inleder jag vårterminens bibliotekslektioner med frågan: "Hur går det till när vi får reda på något?" Vi hjälps åt att räkna upp olika källor: någon kan ha berättat för mig, jag kan ha sett en skylt, en bild, en film, en bok. Under en rad bibliotekspass i klassrummet testar vi sedan några källor – faktabok, tryckt uppslagsverk, NE Junior. Eleverna får små avgränsade sökuppdrag för att träna på att använda själva verktyget. Fram till nästa bibliotekslektion passar pedagogerna på att repetera och fördjupa genom att tillämpa sökvägar jag introducerat, när de tillsammans med eleverna samlar information till en gemensamt skriven faktatext.

Lärarna och jag lotsar alltså eleverna till att bygga ett mentalt landskap – om än litet – av olika informationskällor. Vi kan också lyfta användbarhet som ett kriterium: är den här informationen begriplig för mig, och handlar den om det jag vill ha svar på?

MIK-övningar i förskoleklass. Foto: Monika Staub Halling.

På så sätt närmar vi oss ett metaplan där vi sätter ord på hur information formas och färdas, och där det väcks en första förståelse för att olika källor är olika användbara beroende på sammanhanget.

När vi tar upp felaktig information i förskoleklass fokuserar jag hellre på att källor kan bli föräldrade än att de kan vara avsiktligt osanna. Med de yngsta eleverna känns det lättare att förklara att exempelvis fakta om nu aktiva idrottsstjärnor snabbt blir inaktuell, än att det finns vuxna som luras med flit.

Däremot kan vi i förskoleklass prata om något så elevnära som ryktesspridning och att man inte ska vara för snabb med att tro på skvaller. Högläsning om någon som blir oskyldigt anklagad för stöld ger en bra ingång till viktiga diskussioner. Det brukar landa i att vi alla behöver tänka oss för innan vi sprider vidare sådant vi snappar upp, för det kan faktiskt ligga ett missförstånd bakom.

Ändå måste vi så småningom börja närma oss vissa tråkiga sanningar om vuxenvärlden. Som en del av källkritikens fundament behöver vi etablera att folk (ofta vuxna) kan vilja luras, varför de kan vilja göra det och hur de då brukar gå till väga – inte förrän då kan vi börja lära ut metoder för att avslöja ljuget.

Men för att eleverna ska kunna lära sig själva källgranskningsprocessen krävs det fler förkunskaper. Den som ska ha nytta av den klassiska frågan "Är det fakta eller åsikter?" behöver till ex-

empel kunna identifiera värdeladdade ord och andra markörer som avslöjar tyckande. Därför behöver eleverna träna på att höra skillnad mellan utsagor som "Solen består av gas" och "Solen är härlig".

I årskurs två brukar det ligga ett stort arbetsområde om hur samhället fungerar. Pedagogerna och jag lägger upp en gemensam planering där jag bidrar med bland annat material om yrken och samhällsfunktioner, samt med skraddarsydda bibliotekslektioner. Ett av dessa pass handlar om nyhetsförmedling – hur får vi veta vad som händer i världen? Till exempel olyckan med u-båten vid Titanic? (Och tänk vad vissa nyheter får stort utrymme, jämfört med andra!) Ord som *journalist*, *nyhetsredaktion*, *artikel*, *löpsedel* och *ansvarig utgivare* förklaras för att samtliga elever ska hänga med i den kommande högläsningen. En Bamseberättelse, där världens starkaste björn medelst osanna tidningsartiklar och manipulerade bilder hängs ut som inbrottstjuv, får illustrera konceptet desinformation.

Fortsättningen blir två bibliotekslektioner i omvänd källkritik, där eleverna får öva på att påverka mottagarens känslor. Uppgiften är att skapa hårt vinklade löpsedlar genom att ta till alla knep för att förvränga verkligheten.

Det i sin tur kräver ytterligare byggstenar. Kännedom om hur rubriker och andra element på en typisk löpsedel brukar vara formulerade. Insikten att det är oerhört lätt att manipulera bildmaterial, men desto svårare att upptäcka det (och här kanske det är läge att prata om AI?). Men också förståelse för att en bild kan tas ur sitt sammanhang och påstås visa något helt annat.

Vissa av dessa byggstenar står jag för, andra tar lärarna. I sådana samarbeten blir det för mig så tydligt vad som är vinsten med att skolbiblioteksverksamheten integreras med ämnesundervisningen. Svenskan, samhällskunskapen, bildämnet flätas samman genom lärarnas och bibliotekariens respektive kompetenser och bildar en meningsfull helhet för eleverna. Källkritik på lågstadiet är för mig en komplex väv av små men outhärliga delfärdigheter – språkliga, MIK-tekniska, analoga och digitala.

Rose och Jack på Titanic då? Om några veckor kommer vi i ettorna ha klassrumsövningar om skillnaden mellan fack- och skönlitteratur. Då blir det förhoppningsvis lätt att reda ut hur det förhåller sig med fiktiva personer i en spelfilm om verkliga händelser. Och så får jag inte glömma att dra fram lässofforna och se vad som hamnat där bakom ...

Var specifik när du pratar om källkritik

Journalisten och författaren Jack Werner fick 2014, tillsammans med två kollegor, Stora journalistpriset för Viralgranskaren. Den nu nedlagda Viralgranskarens granskade nyheter och internetfenomen som blivit virala genom sociala medier. Arbetet med att avslöja lögner som sprids i den digitala världen är fortfarande en drivkraft för honom.

Text: Soledad Cartagena

Det senaste avslöjandet var inlägget från SD-politikern Björn Söder som via plattformen X, tidigare Twitter, anklagade statsministern och talmannen för att "legitimera pedofili" genom att stötta Stockholm Pride. Söder publicerade dels bilder på halvnakna människor där barn också syntes, dels en direkt pornografisk bild. Men inga bilder kom från Stockholm Pride.

Intresset för källkritik och konspirationsteorier började redan i tonåren när Jack Werner kom över Bengt af Klintbergs böcker om vandringsägner.

– Det är spännande historier som ofta handlar om förbjudna saker som knark eller ond bråd död. Det jag tog med mig var Bengt af Klintbergs analyser till varje vandringsägen, där han går igenom varför historierna sprids och vad som attraherar oss med dem. Jag förstod att historier inte enbart är händelseförlopp, utan vi vill kommunicera någonting med dem. Oavsett om det är vardagliga anekdoter eller politiska händelser.

Samhället verkar ha bestämt sig att vi alla blir lurade

Det finns idag en tendens att bland annat lärare, bibliotekarier eller forskare blir alarmistiska när de diskuterar medie- och informationskunnighet. Att det är besvärligt och jobbigt att navigera i det oändliga informationsflödet som finns på nätet. Jack Werner menar att hela samhället verkar ha bestämt sig för att vi oavbrutet kommer att bli lurade på nätet.

– När internet diskuterades för tjugo år sedan var budskapet tvärtom. Internet skulle bli den stora demokratiseraren som skulle se till att allas tillvaro blev bättre. Kanske är vi mitt i en backlash just nu.

När Donald Trump vann valet 2016 var den stora frågan om hur påverkanskampanjer och algoritmer på sociala medier påverkat valresultatet. Men det kan ha funnits andra faktorer som ledde till att människor röstade som de gjorde, resonerar Jack Werner.

Jack Werner. Foto: Kate Gabor.

– Folk kan ha dåliga dagar. Det kan också inverka på hur de röstar. Just nu är det som att vi tittar enbart efter hur de sociala medierna påverkar barn och unga. Jag skulle önska att man tittade på andra faktorer som också spelar roll.

Även journalister kan fallera

Hur skolbibliotekarier ska få elever att förstå att de kan bli lurade på nätet och sociala medier men även av journalister och politiker är inte en enkel fråga att svara på menar Jack Werner. Journalistikens grundläggande uppgift är ju att kritiskt granska myndigheter, institutioner och politiker.

– Var specifik när du pratar om källkritik. Säg inte till tonåringar "du ska lita på traditionella medier eller public service". Det är lätt att de går hem och googlar på när Aftonbladet, DN eller SVT någon gång haft fel. Resultatet blir en stark invändning mot uppmaningen att lita på myndigheter, eftersom den som upptäckte felet kan vara någon på nätet.

Journalistiken och forskningen är ett system som, om den används korrekt, är ett av de bästa sätten att få fram relevant information, menar Jack Werner. Men även de kan falla. Journalister har fel ibland. Som alla andra.

– Jag kan i min yrkesroll dela med mig av mina åsikter eller fördomar, slarva eller kanske vill jag trycka till en motståndare.

Postsanningens tid

En del menar att vi lever i postsanningens tid med vetenskapsmotstånd, ett splittrat informationssamhälle och politiker som ifrågasätter klimatforskningen. Jack Werner menar att det är en grov förenkling och fördummande.

– Vad jämför man med? När har sanningens tid varit och när formades våra beslut uteslutande av fakta? Den tiden har aldrig funnits. Människor som djur styrs av vår grupp-tillhörighet och suget att få våra åsikter bekräftade. En sådan är att sociala medier låg bakom Brexit och Trumps seger, och då blir man blind för alla andra förklaringar.

Är det fel att skolbibliotekarier säger till eleverna att de ska ha tilltro till myndigheter och traditionell media?

– Det beror på hur du formulerar det. Vi ska inte misstänkliggöra journalistiken eller myndigheter utan snarare på goda grunder kritisera dem. Ett bra upplägg för en diskussion kan vara att eleverna diskuterar om de har förtroende för exempelvis Försäkringskassan. Om de inte har det. Varför inte? Det kan ju vara så att de själva eller en anhörig har fått ett dålig bemötande. Det färgar ju ens uppfattning av den myndigheten. Det finns ofta utlösande faktorer till varför människor har ett lågt förtroende för myndigheter eller institutioner. Det är viktigt att förstå de som uttrycker missnöjet.

De som ropar högst märks mest på sociala medier

2017 startade historikern Mathias Cederholm Facebookgruppen ”Källkritik, fake news och faktagranskning”. Den tänkta målgruppen var lärare, bibliotekarier och journalister. 2023 är gruppen mer levande och aktuell än någonsin.

Text: Soledad Cartagena

2022 fick Facebook-gruppen Internetstiftelsens pris *Det gyllene förstoringsglaset* för sitt arbete. Motiveringen löd: ”Ett av Sveriges bästa flöden om källkritik, desinformation och faktagranskning erbjuds i den publika Facebook-gruppen ’Källkritik, fake news och faktagranskning’. Gruppens moderatorer och medlemmar bidrar starkt till ett seriöst, men samtidigt trevligt, diskussionsklimat”. De har även fått Sociala medier-priset 2021.

Varför startade du Facebookgruppen ”Källkritik, fake news och faktagranskning”?

– Jag hade startat ett litet företag där tanken var att arbeta med fortbildning med lärare bland annat. Det kom nya skrivningar i läroplanen med fokus på digital källkritik och det fanns inget forum i Sverige för ämnet. Jag visste att jag skulle behöva läsa in mig på mycket. Då tänkte jag att jag kunde göra det offentligt. Gruppen blev som en publik anteckningsbok som andra kunde dra nytta av, och ett kontaktnätverk för människor som arbetade med frågorna. Som lärare eller bibliotekarier.

Bidrar du inte till att sprida konspirationsteorier i Facebookgruppen när du diskuterar dem?

– Vi har hårda regler i gruppen just för att det inte ska uppstå oklarheter. Om vi diskuterar fake news exempelvis ska det vara tydligt från början att det är fel och det vet vi på grund av fakta. Det var oklart i början och en del missförstånd uppstod. En del konspirationsteoretiker anslöt sig till gruppen för att driva egna teorier. Då var vi tvungna att bygga upp ett tydligt och långt regelsystem som fungerar nu.

Mathias Cederholm tycker att människor ska vara på sociala medier och diskutera konspirationsteorier och fake news eftersom det är oftast där man möter dem. Han var mer orolig för några år sedan över internets utveckling och all desinformation och fake news som sprids där.

– De som ropar högst, är arga eller oroliga hörs och märks mest på sociala medier. Det gör att bilden av vilka människor är eller hur opinionen ser ut är inte pålitlig på soci-

Mathias Cederholm. Foto: privat.

ala medier. Det finns vissa saker som förstärks och andra saker som nästan blir osynliga. Bra krafter och vettiga tänkande människor får mindre genomslag.

Han tar en klimatforskare som skriver på Twitter som exempel. Hen får kanske många troll i kommentarerna. Men även tusen gillaklick. Klicken är den tysta massan. Resultatet blir att klimatforskaren inte känner stödet på samma sätt som när någon skriver arga eller hatiska kommentar.

– Oftast är trollen koordinerade och ingen stor opinion. Utan en liten organiserad grupp. Det är svårt att begära att en genomsnittlig användare ska kunna se igenom detta. Men det finns en del knep att se igenom de här dreven.

Hur ska vi göra när ledarskribenter eller politiker sprider desinformation eller konspirationsteorier?

– Jag har inget bra svar och blir själv irriterad. Det är en psykologisk mekanism att vissa frågor eller ämnen uppfattas som att de politiseras på vänster-höger-skalan. Då tar människor parti. Klimatet har blivit laddat på det sättet. Det anses nästan vänster att tro på klimatforskningen. För att

inte ses som vänster springer många åt andra hållet. Det är säkert liknande mekanismer åt andra hållet.

Ett sätt att diskutera de här frågorna är att arbeta med fördjupad kunskap om ett ämne, menar historikern. Det finns mycket forskning om klimatförändringar och hur vi ska bära oss åt. Ämnet måste bli mindre politiskt laddat.

– Klimatförändringarna är ett hot både mot människa och natur men diskussionerna om åtgärderna gör att en del människor vägrar ta till sig själva hotbilden. De måste få bättre grundkunskaper i hur vetenskap fungerar. En grundläggande komponent är förståelse för hur vetenskap går till, vad ett forskningsläge är och hur den uppstår. Det är inte så lätt för en icke-expert att ta till sig vetenskap och analysera. Men det finns olika knep och olika tillvägagångssätt för att tolka forskning.

Vilka är mekanismerna bakom att fake news eller konspirationsteorier sprids?

– Det är flera olika mekanismer. De ursprungliga avsändarna kan ha motiv som ekonomiska, politiska eller önskan att påverka. Det kan handla om avsiktlig desinformation, men också om människor som verkligen tror på felaktigheterna. Vad gäller de sista, och för mottagare som tror på felaktigheterna, och sedan själva sprider vidare dem, finns flera möjliga förklaringar. Ofta handlar det om en bias, man "vill" att något ska vara sant eftersom det passar ens egen och ens grupp:s världsbild, politiska agenda och liknande. Detta gör också att korrigeringar och påpekanden om att något egentligen är fel ofta möts med misstänksamhet eller ovilja.

Konspirationsteorier har liknande mekanismer, men de är mer utarbetade och bygger i regel på en bredare, och ofta växande, misstänksamhet mot medier, kunskapssamhället, "etablissemangen". Kritik mot konspirationsteorin uppfattas ofta som ett angrepp och den som kritiserar uppfattas gärna som "en del av den stora konspirationen".

Konspirationsteoretiker finner ofta en tillfredsställelse i att ha "genomskådat" något, och ser sig som hjältar i ett slags drama. Att medge för sig själv att någon enstaka fel-

aktighet man trott på är fel, behöver inte vara särskilt svårt. Men om man fallit ordentligt in i ett konspirationsteoretiskt tänkesätt kan det vara riktigt svårt att lämna detta.

Går det att diskutera med någon som tror på konspirationsteorier?

– En fråga som har flera svar. Det går att diskutera med en som tror på konspirationsteorier, men vill du verkligen nå fram är det en diskussion som inte bör ske offentligt, utan i ett mer personligt möte. Det finns guider om hur man bör agera, man når i regel inte fram med angrepp, kritik och liknande utan du måste agera varsamt. Bäst går det om du har byggt upp ett visst förtroende sinsemellan, och sådana här möten tar ofta tid, man "omvänder" sällan en konspirationsteoretiker genom ett kort samtal.

I mer offentliga miljöer måste man tänka annorlunda. Konspirationsteoretiker är ofta mycket övertygade och ser en eventuell publik som människor de skulle kunna övertala. Och de har ofta suggestiv argumentation och färdigt material på lager, som kan vara svårbedömt för mer ovana i publiken. Risken är att diskussionen blir förvirrad, och att resonemangen får ytterligare spridning. Därför avråds till exempel från att diskutera specifika konspirationsteorier i en skolklass där en elev/flera elever faktiskt tror på dem. Man ska hellre välja några andra konspirationsteorier som exempel.

Möter man konspirationsteoretiker på till exempel sociala medier och vill bemöta så tycker jag att det främsta målet bör vara att ge verktyg till "publiken", de som läser exempelvis kommentarsfältet. Skriv vänligt till personen i fråga, men påpeka att du inte tycker påståendena är rimliga och ge bra källor, viktigt att först se till att vara bekant med ämnet, källor som sedan blir en tillgång för de andra som läser. Det är ofta lönlöst att gå i konfrontation, utan lämna sedan diskussionen. Konspirationsteoretikern biter sig gärna fast och borrar ned sig i olika detaljer och kan ofta hålla på väldigt länge.

Som bibliotekarie anser jag mig vara ganska bra på det där med källkritik, ändå har jag märkt att jag på sistone har hamnat i fler och fler situationer, när jag har känt att jag har haft svårt att lita på mitt eget omdöme. Jag upplever allt oftare att det är svårt att veta vad som är på riktigt och vad som inte är det, vad som är bluff och vad som är äkta.

Vi överöses dagligen av information. Det är nyheter, reklam, åsikter och beskrivna händelser från både offentliga personer och människor i vår närhet. I flödet kan det vara svårt att direkt se vad som är vad. Det dyker upp fejk-konton på sociala medier, inte bara till stora namn, utan även släkt och vänner. Vi måste gå ett lager djupare för att kunna avgöra vem som egentligen är avsändare. När världen borde ha potential att växa märker jag att den istället krymper. Jag vågar alltmer sällan gå utanför min trygga bubbla, det är för tidskrävande och komplicerat att värdera det nya. Ätminstone känns det så.

Häromdagen skulle jag köpa stödstrumpor. Det var längesen jag gjorde det så jag hade ingen upparbetad kontakt med någon butik, utan jag var tvungen att ge mig ut och browsa på de digitala affärsgatorna. Det var en djungel bara att hitta vilken sorts strumpor som verkade lämpliga, valen mellan kompressionsklasser, material, modeller, märken och utformning kändes oändligt många. Och när jag väl hade hittat några, vad jag trodde var, lämpliga varianter skulle jag välja butik, men vilken? Alla webbsidor som dök upp överst bland sökresultaten såg proffsiga ut, språket var korrekt och informationen kändes seriös. Men var det verkligen så? Och hur skulle jag säkert kunna veta om det inte bara var en bluffkopia av en seriös butik?

Jag försökte hitta omdömen och där öppnades en ny djungel. Hur kunde jag veta att sidorna med omdömen var seriösa? Hur kunde jag veta att de som lämnat omdömen gick att lita på? Här någonstans är jag på väg att ge upp, men jag behövde verkligen de där strumporna så det var bara att fortsätta.

Till slut hittade jag en butik som verkade okej. Den hade många, flest positiva, omdömen på en sida jag var ganska säker på var seriös, jag behövde inte betala i förskott, företagets adress var i Sverige och så vidare. Jag beställde mina strumpor och när leveransen snabbt dök upp i Postnord-appen kunde jag lugna mig lite, men riktigt lugn blev jag inte förrän paketet var hämtat och öppnat. Först när jag såg mina strumpor, elegant inslagna i rosa silkespapper förseglat med ett litet klistermärke, kunde jag helt pusta ut.

Nästa gång jag behöver köpa stödstrumpor kommer det gå enkelt (under förutsättning att den butik jag den här gången valde finns kvar, kanske bör jag redan nu beställa några till?!). Men problemet med min minskade tillit till omgivningen finns kvar, och jag tänker olyckskorpslikt att det bara kommer bli värre. Jag ser risken att jag i framtiden kan vara tvungen att förhålla mig mer kritiskt även till källor som jag tidigare har kunnat lita på. För även i etablerad media stöter jag allt oftare på felaktigheter. Än så länge inga stora grejer, mycket av det rättas också till senare. Jag känner dock en gnagande oro för att det lilla, tillfälliga ska växa till något större och mer beständigt.

Vi rör oss oroväckande snabbt mot en verklighet där det i fler sammanhang ruckas på offentlighetsprinciper och det fria ordet inte alltid är så fritt som vi har varit vana vid. Sådant som för inte särskilt längesen kändes otänkbart känns idag som möjliga scenarion.

Senast häromdagen gick det att läsa om att politiker i Norrköping löser frågan om armlängds avstånd till kulturen genom att helt enkelt avskaffa kultur- och fritidsförvaltningen och säga upp kulturchefen. Kulturverksamheterna ska istället inordnas i ett Tillväxtkontor med underkontoren Attraktionskraft och Livskvalitet. Det låter som något taget ur en obehaglig framtidsdystopi, men även med mina källkritiska glasögon på mig är jag ganska säker på att informationen stämmer. Det är trots allt i välrenommerade Dagens Nyheter jag läser om det. Och nog kan jag väl fortfarande lita på dem? Jag tror det, men ärligt talat känns inte ens det självklart längre.

Dessutom känns det som om trovärdighet, så som det har fungerat förut, inte längre spelar något roll. I ett alltmer polariserat samhälle, där diskussioner ofta blir en kamp där det inte går att påverka motståndarna, enbart de redan frälsta, tappar faktaargument betydelse. Forskning och seriösa undersökningar är inte längre tillräckliga som stöd i argumentationen. Alltför ofta landar det istället i en oändlig loop av "det spelar ingen roll att det inte är sant, jag tror på det ändå". Sanning har alltid varit ett mer komplext begrepp än vad vi länge trodde, men det känns som om det snart helt har tappat sitt värde.

Jag tänker på bibliotekens roll i detta. Hur hanterar vi böcker som utger sig för att vara facklitteratur, men vars innehåll bygger på känslorargument snarare än fakta? Hur guidar vi våra användare i det desinformationsträsk vi tvingas vada genom? Hur vet vi vilka källor som är pålitliga? Och hur kan vi ens garantera att vi själva är en pålitlig källa? Här någonstans är jag på väg att ge upp, och till skillnad från min jakt på stödstrumpor kan jag välja att stoppa huvudet i sanden ett tag till. Jag unnar mig själv en stunds verklighetsflykt och plockar upp en av mina favoritromaner och tänker att jag ska hålla mig till skönlitteraturen, där vet jag åtminstone att allt är påhittat.

Biblioteket anger inte

Tidöavtalets förslag om att offentliganställda ska tvingas ange papperslösa har lett till stort motstånd och uppropen inom de berörda verksamheterna har avlöst varandra. Branscherna som omfattas är flera men budskapet detsamma: Vi anger inte. *bis* har träffat Madelene Wallinder och Richard Andersson, bibliotekarier på PUNKTmedis respektive Österåkers bibliotek och två av grundarna bakom kampanjen Biblioteket anger inte.

Text: Moa Stockstad

Initiativtagare till bibliotekariernas upprop är Madelene Wallinder och Richard Andersson.
Foto: privat.

Det är en halvgregnig augustidag i Björns trädgård i Stockholm och Maddes arbetsplats ligger tvärs över gatan. Bara några dagar tidigare har uppgifter läckt ut om att direktiven till utredaren av förslaget är klara. Ingen vet ännu något säkert men Ekot rapporterar två nyheter: att inga verksamheter kommer att undantas på förhand och att utredaren även får i uppdrag att se på vilka konsekvenser det kan få att vägra ange papperslösa. Huruvida eventuella konsekvenser kommer att riktas mot enskilda offentliga tjänstemän eller mot verksamheter är ännu oklart, men frågan vi alla funderar på är vad vi kan göra.

Kampanjen startade i början av maj. Hur har arbetet sett ut?

Richard: Jag hade sett kampanjen Vi anger inte som vårdarbetarna ligger bakom. Jag letade runt för att se om någon kampanj var på gång inom biblioteksvärlden men hittade ingenting. Då tog jag kontakt med Madde och tillsammans insåg vi att vi måste göra detta själva. Vi kontaktade DIK och fick reda på att de planerade en namninsamling så då passade vi på. Vi skapade konton på facebook, instagram och en logga och så började vi publicera. Och sedan har vi bara kört på.

Madde: Med tiden har fler och fler blivit aktiva. Vårt fokus låg från början på att sprida information om vad som är på gång, att det faktiskt är ett lagförslag som kommer att beröra oss alla och vad det kan innebära för oss. De senaste dagarna har frågan lyfts igen i media och då har vi fått många förfrågningar från folk som vill ha affischer och pins. Många vill göra någonting och visa sitt ställningstagande. Det är tydligt att fler börjar reagera nu, det märks verkligen att vi håller på att komma närmare en lag.

Hur har mottagandet varit från andra inom biblioteksvärlden på kampanjen och på angiverifrågan i stort?

Madde: En del har uttryckt oro för vad det kommer att innebära för en själv som biblioteksanställd, men också för vad som kommer att ske med våra besökare och med biblioteket som en öppen och demokratisk plats. Och kollegor är helt eniga, man kommer ald-

BIBLIOTEKET ANGER INTE

Ett av förslagen i Tidöavtalet är att anställda på biblioteket ska tvingas ange papperslösa besökare. Förslaget är oetiskt, omänskligt och äventyrar bibliotekets roll som öppen och demokratisk mötesplats.

**OAVSETT HUR LAGARNA
ÄNDRAS KOMMER VI ALDRIG
ANGE PAPPERSLÖSA
BESÖKARE TILL POLISEN**

@biblioteketangerinte

“

Ett av samhällets sista öppna ytor, som kan vara det första steget till integration bör fortsätta vara en fristad för alla.

.....
BIBLIOTEKARIE, STOCKHOLM

@biblioteketangerinte

“

Angiveri skulle helt ändra förutsättningarna för mitt arbete. Jag skulle inte längre kunna stå för det jag gör.

.....
BIBLIOTEKARIE, FALUN

@biblioteketangerinte

Som ett led i kampanjen sprids affischer och pins runt om i Sverige. Foto: privat.

rig någonsin att ange någon. Det har varit väldigt stort motstånd. Det visar ju DIK:s namninsamling också, de flesta skrev under med namn och väldigt många skrev kommentarer. Det var fint att läsa. Och många har blivit väldigt arga!

Richard: Jättemånga kommentarer vi fått in på Facebook har varit av typen "Vi gör inte det här. Punkt. Det är inhumant och fel." Och det känns ju väldigt positivt att alla i yrkesgruppen tycker typ att det är det dummaste de hört i hela sitt liv. Så har det också varit på mitt eget arbete. Det är helt enkelt ingen diskussion.

Vad kan det innebära för biblioteken om detta blir lag?

Madde: Att människor inte vågar komma till biblioteket. Och alla undersökningar visar att det finns ett jättehögt förtroende för biblioteken. Det förtroendet riskerar ju att raseras.

Richard: Biblioteket är en av de allra sista öppna platserna i samhället och med det här lagförslaget kommer det ju att försvinna, då är det inte öppet för alla människor.

Madde: Biblioteken är också för många ett av de första stegen till integration. Blir detta verklighet riskerar vi att inte alls komma i kontakt med de som kanske mest skulle behöva biblioteket till exempel för att få information.

Richard: Information men också att kunna lära sig svenska. Det är ju en jättestor grej. De som utpekats kommer inte våga komma till oss om det här går igenom.

Hur diskuterar ni frågan på era egna arbeten?

Richard: För oss har det varit viktigt att vara öppna med vad vi tycker. En av mina kollegor tog upp frågan på vårt jobb på APT i början av året. Det är ju en jobbfråga, så jag tycker absolut att man ska ta upp det, det har man ju rätt till.

Madde: Jag vill tydligt visa var jag står och har alltid på mig min pin (se bild) när jag jobbar. Det är viktigt för mig själv men också för att visa våra besökare att det här är en trygg plats där alla människor är välkomna. Det gör också att kollegor som är intresserade kontaktar mig. Och så har vi såklart skickat ut information om namninsamlingen på mejl.

I både Malmö och Borås har ju bibliotekscheferna gått ut och offentligt uttalat sig mot lagen och flera regioner kräver undantag. Hur har era chefer hanterat det?

Madde: Jag tror att stadsbibliotekarien Daniel Forsman gjorde något uttalande i början men sedan har jag inte hört någonting. Jag hoppas verkligen att han kommer att säga något nu när det är lite mer konkret.

Richard: På vårt APT fick vi svar från chefen att man avvaktar tills det finns ett konkret förslag så det kanske tas upp igen under hösten. De verkar inte vilja säga så mycket innan dess.

Har ni några tips till andra som kanske tycker att det känns svårt att ta upp frågan?

Richard: Jag tror att det är viktigt att vi hjälps åt och lyfter detta, det handlar om vår arbetssituation och är helt rimligt att ta upp på arbetet. Om man tycker att det känns svårt och för aktivistiskt att göra det själv kan man ta upp saken via sitt loka-

la fack. Och DIK har ju varit väldigt aktiva i det här och hjälper säkert gärna till. Jag är positivt överraskad över hur bra de har varit.

Madde: Man kan också ta upp det mer informellt, till exempel i fikarummet.

Richard: Ett tips är att prata om det utifrån vårt uppdrag, vad är det egentligen vi är här för att göra?

Madde: Vi har ju också bibliotekslagen på vår sida. Det kan vara rätt skönt att känna att man har den som stöd. Jag måste följa bibliotekslagen för att kunna göra mitt arbete och då kan jag inte följa den andra lagen.

Så är det ju verkligen, samtidigt är bland annat Richard Jomshof (SD) öppen med att han vill ändra lagen. Hur mycket bör vi egentligen hänvisa till lagen?

Madde: En fara med att peka på bibliotekslagen är också risken att försöka undandra ens egen bransch och offra de andra. Och vi vill ju absolut inte ha undantag för just vår bransch.

Richard: Barnkonventionen är lag och den är bredare än bibliotekslagen och omfattar fler. Vi kan inte arbeta enligt barnkonventionen med en angiverilag. Men, lagar kan ju ändras. Det görs ju hela tiden.

Madde: Hur skulle vårt samhälle idag se ut om inte civil olydnad hade funnits? Det är otroligt viktigt att det finns. När en lag är fel och människor skadas av den är kanske det enda rätta att inte följa lagen.

Hur mycket kontakt har ni med liknande uppror inom andra branscher?

Madde: Det hade ju varit väldigt fint om alla yrken som berörs gick samman, det pratade vi mycket om i början. Vi skrev en debattartikel tillsammans med Vi anger inte (uppropet inom vården), men har inte riktigt hunnit prioritera det arbetet. Det kanske kan vara någonting längre fram.

Richard: Jag hoppas att det blir en gemensam demonstration.

Madde: Det är ju också lite oklart exakt vilka som omfattas av förslaget, och säkert oklart för många i de branscherna också, precis som det var i vår bransch från början. Och vi ser det gemensamt: en väldigt viktig sak är att det inte handlar om att vi vill ha ett undantag för just vår profession. Det vill jag verkligen poängtera. Det massiva motståndet inom alla branscher visar att lagförslaget i sin helhet måste skrotas.

Richard: Vi vill inte ha något undantag. Vi vill bara ha bort lagförslaget!

Madde: Skiftet (den digitala plattformen för folkrörelsens organisering reds. anm.) har precis startat en gemensam kampanj där de delar ut nyckelband med texten "Vi anger inte" till 2000 anställda inom olika branscher som berörs, med målet att det ska synas att motståndet är utbrett. Tänk när alla går runt med dessa nyckelband. Så fett!

Nu har ju precis uppgifter läckt ut om att utredaren ska titta på konsekvenser om reglerna inte följs. Det är oklart hur man tänker sig det men har ni hunnit fundera på hur man på ett gemensamt sätt kan hantera att enskilda anställda drabbas av konsekvenser för att de vägrar ange besökare?

Madde: Inte riktigt, vi väntar på att få besked om vad det skulle innebära. Det finns absolut en oro hos en del kring att kanske förlora jobbet om man vägrar. Samtidigt är det fint, upplever jag, att man är väldigt enig kring att man inte kommer att ange oavsett om det blir en lag eller inte och oavsett konsekvenserna.

Richard: Det är lite svårt att ha en diskussion innan man vet hur det kommer att se ut, det skulle kunna slå mot kommunen/myndigheten snarare än den enskilda personen. Och i slutändan kommer det att bli en fackfråga. Man skulle vilja lyfta frågan till DIK.

Madde: Om det skulle bli så att den som vägrar rapportera papperslösa skulle drabbas till exempel av böter så tänker jag på lokförarna och den vilda strejken. De hade en insamling som fick in otroligt mycket pengar, såklart från andra strejkande men också från många andra som ville hjälpa till och solidarisera sig. Många vill nog göra något. En stödfond/böteskassa skulle kunna vara bra. Det får vi ordna! Och det massiva motståndet har ju inte bara kommit från personer inom yrkena utan från alla möjliga håll. Många skulle vilja stötta en sådan insamling!

Tips till dig som vill engagera dig

- Skriv under namninsamlingen på Skiftets hemsida som heter Stoppa angiverilagen.
- Sprid material på sociala medier. Biblioteket anger inte-loggan är fri att använda.
- Ha på dig en pin! På Instagram och Facebook finns det underlag för att skapa egna pins ifall du inte fått tag på en färdigtryckt.
- Affischera! Skriv ut själv eller kontakta kampanjen så kan du få utskrivna.
- Beställ ett nyckelband med texten Vi anger inte från Skiftets hemsida. Finns på [instagram.com/biblioteketangerinte](https://www.instagram.com/biblioteketangerinte) och på facebook. Du kan också nå kampanjen via mejl biblioteketangerinte@gmail.com
- Vill du bli mer aktiv än så? Kontakta kampanjen!

Anna Troberg, DIK. Foto: Alexander Donka

DIK om att regeringen går vidare med förslaget

Anna Troberg, förbundsordförande för DIK skriver i mejl att DIK:s grundinställning alltid är, att bistå medlemmar även om det är svårt att säga exakt hur det görs bäst då vare sig direktiven eller det slutgiltiga förslaget ännu finns. Hon skriver:

DIK tycker, som vi tidigare sagt i olika sammanhang, att hela förslaget borde kastas i papperskorgen. Men, vi förbereder oss så klart på att förslaget kan gå igenom i någon form. Därför tittar DIK just nu – på styrelsens uppdrag – på hur förbundet ska kunna hjälpa medlemmar som vägrar anmäla om förslaget blir verklighet. Vi för också samtal med andra fackförbund som arbetar med detsamma.

Värmland – Världen, tur & retur

Författaren och poeten Bengt Berg, sedan många år krönikör i *bis*, har i sommar tilldelats Selma Lagerlöfs litteraturpris. *bis* gratulerar Bengt till det hedersamma priset och har bett vår tidigare redaktör Lennart Wettmark presentera författaren och ställa ett par frågor till honom.

Text: Lennart Wettmark

En av *bis* trognaste skribenter, Bengt Berg, har fått ännu ett erkännande: Stiftelsen Selma Lagerlöfs litteraturpris instiftat 1984. Priset är avsett som belöning för framstående författare i Selma Lagerlöfs anda. Listan över belönade författare är överväldigande och omfattar bland andra Astrid Lindgren, Jan Lööf, Klas Östergren och Sara Stridsberg, för att bara nämna några.

Bengt Berg har en bakgrund som riksdagsledamot för Vänsterpartiet, som lokalpolitiker i Torsby och som förläggare. En sann kulturaktivist. Bengt bor fem mil norr om Mårbacka, i Fensbol – också platsen för Heidruns Förlag. Motiveringen för priset lyder:

För ett författarskap som – i likhet med Selma Lagerlöfs – kombinerar en stark lokal förankring med en internationell räckvidd och universell betydelse, som med vemod och humor värnar den lilla människans kraft och betydelse och visar vägar in i tillvarons förunderliga dimensioner.

Det tidlösa och det som angår oss idag dyker upp i bok efter bok hos Selma Lagerlöf. I sitt tacktal hänvisar Bengt till vildgåsen Akkas uppläxning av Nils Holgersson:

Om du har lärt dig något gott hos oss, Tummetott, så kanske du inte tycker att människorna bör vara ensamma på jorden. Tänk på att ni har ett stort land och att ni borde ha råd att lämna några grunda sjöar och sumpiga mossar och några öde fjäll och avlägsna skogar åt oss fattiga djur, där vi finge vara i fred! I all min tid har jag varit jagad och förföljd. Det vore gott att veta att det finnes en fristad också för sådana som jag.

Bengt Berg kallar sig ibland handelsresande i nordiskt vemod. Men vemodet blandas med en vrede över utvecklingen och dess aktörer – ”de ansiktslösa namnen” – i de värmländska skogarna:

”Åkrarna växer igen, plantsätts. Skogarna kalhuggs, förtundras.” I Bengts tidiga dikter fanns Vietnam. Men världen finns där också fortsättningsvis.

”Vi är alla lika och ingen liknar den andra.” Bengt Berg är en resande poet som i sina diktrapporter dock inte främst förmedlar makropolitiska sammanhang. Poeten Berg rör sig i Norden, Europa, Asien, Amerika. Möter människor, iakttar och – som i Sydneyn – besväras av en uppstickande liten spik genom sandalsulan. Det finns något anspråkslöst i många av poetens rapporter om den egna tillvaron, också i de mest långväga länder.

Med exakta iakttagelser lever det värmländska landskapet på boksidorna: morgondöda möss, hundskall som ”soundcheck inför älgjakten”, en potatisdag i skördetröskornas månad. Och verktygen som ligger på en bänk: ”handgjorda, handbrukade, handslitna, handvarma”. Det är helt enkelt levande värmländsk historia fångad i ”den tunna ytan mellan minne och bortglömda ögonblick”.

Han skriver, framträder och agerar i många sammanhang. Han är poetpedagogen som gjort otaliga besök i skolor och på bibliotek. Böcker och läsning återkommer som tema: ”bok är nya ögon att se den gamla världen med”. Han vädjar säkert inte bara till elever utan vänder sig till oss alla:

Alltför många dikter
har ingenstans att bo:
ingen vill ta hand om dem
ge dem ord att äta, rim att sova i
vackra vokaler att leka med
när kvällen kommer

Bengt Berg vid Selma Lagerlöfs skrivbord. Foto: Kjell Sundström.

Bengts engagemang är oförtrutet. Bland de 200 böckerna Heidruns gett ut finns sedan ett år Bengts senaste: *Under Ukrainas blåa himmel*, som tillsammans med foton av Mila Tessaieva från Ukraina, speglar kriget:

PUTIN,
Ett blodigt kommatecken i historieboken.
Att åstadkomma så mycket lidande
Och till sig själv en plats
I helvetets skamvrå.

Men i boken också genom dagboksanteckningar kring den egna hemmiljön.

Går mellan dikeskanterna
längs en byväg som just ikväll
verkar tommare än vanligt
som om en balalajka
kunde tystna för att en
kalashnikov vill ta ton?
(ur dikten "Går, fortsätter att gå")

Få har som Bengt lyckats förena kultur- och samhällsengagemang i Värmland. Och hans engagemang fortsätter att ha plats för andra delar av världen!

Om Stiftelsen Selma Lagerlöfs litteraturpris
se <https://www.kulturveckanisunne.se>

Ett par frågor till Bengt Berg:

1. Varför är poesin viktig?

Poesin är ett demokratiskt uttryck som kan realiseras utan ekonomiska krafter.

Dikter kan skrivas av barn lika väl som av Tomas Tranströmer eller Karin Boye. Det kanske rentav är så att poesin håller barnet i oss levande.

Poesin spar tid och ger så mycket tillbaka.

Poesin är som en bro: Poeten bygger bron, men bara till hälften, läsaren eller lyssnaren kommer dikten till mötes och förverkligar bron.

Poesin kan uttrycka någon sak som vi inte visste innan.

Poesin bevisar att månens baksida är månens framsida.

Poesin erbjuder både vanilj och jordgubb, men även taggtråd och tortyr.

2. Och varför är biblioteken viktiga?

Biblioteket är en guldgruva. Vi äger den tillsammans utan att behöva betala annat än vår tid och den kan användas till mycket som är mindre nödvändigt än att läsa en bok! Det är fantastiskt att kunna låna en bok, en film, musik eller en dator och veta att det är en demokratisk rättighet, veta att detta kan vi använda och åtnjuta.

Hur kan biblioteken nå barn och unga i nationella minoriteter?

Regionbibliotek Västernorrland fortsätter att utveckla sitt barnrättsarbete och har nu tagit itu med den angelägna men lite svårare uppgiften att arbeta med barn som tillhör någon nationell minoritet.

Text: Carin Collén

Hur kan biblioteken arbeta för att göra barn som tillhör någon nationell minoritet delaktiga i bibliotekens dagliga verksamhet och bidra till deras medvetenhet om sina urfolks- och minoritetsrättigheter? Och varför ska biblioteken lägga tid och engagemang på arbetet? Svar finns att hitta i skriften *Ringar på vattnet: metodstöd för samråd med barn och unga tillhörande de nationella minoritetsgrupperna*, utgiven av Regionbibliotek Västernorrland.

Under 2019 påbörjade Regionbibliotek Västernorrland ett arbete tillsammans med länets bibliotekschefer för att implementera FN:s konvention om barnets rättigheter i sina verksamheter, ett arbete som går att läsa om i *bis* nr 1 2023. Nu är det fortsatt viktigt att barnrättsarbetet kan fortgå och utvecklas.

Ett eftersatt område inom bibliotekens verksamhet är delaktighetsarbete med barn och unga tillhörande de nationella minoriteterna. Detta trots att de är en dubbelt prioriterad grupp i bibliotekslagen och att minoritetslagen liksom barnkonventionen lyfter deras rätt till inflytande i frågor som berör dem och deras rätt till sitt språk. För att barn och unga ska kunna stärka och utveckla sin språkliga och kulturella identitet inom sin/sina nationella minoritet/minoriteter är det nödvändigt att lyssna till och ta tillvara deras egna tankar, åsikter och behov. Här kan biblioteken bidra och göra skillnad, något som blev tydligt i det arbete som jag ska berätta om.

Ur *Ringar på vattnet*. Illustration: Nakima A Schreiber.

Samverkan givande

Vi på Regionbiblioteket kände till att Sundsvalls bibliotek hade ett stort engagemang för minoritetsfrågor och att de är en av landets romska läsambassader. Vi såg att det i deras verksamhet fanns potential för ett utvecklingsarbete som kunde vara till nytta även för andra bibliotek. Genom ett ettårigt samverkansavtal mellan regionen och Sundsvalls kommun kunde två av deras personal dela en halvtidstjänst för att fortsatt utveckla sitt delaktighetsarbete gentemot barn och unga i nationella minoriteter. I uppdraget ingick att identifiera och kartlägga vilken verksamhet som redan pågick för målgruppen, bedriva samråd med barn och unga om bibliotekets verksamhet och att löpande dokumentera sitt arbete.

Samrådets syfte var bland annat att barn och ungdomar skulle få möjlighet att påverka utformning av bibliotekets miljö och aktiviteter samt utbud av medier. De skulle även få stöd att öka sin medvetenhet och kunskap om sina rättigheter som nationell minoritet.

Kungliga biblioteket engagerat

Under arbetets gång fick Kungliga biblioteket kännedom om verksamheten och beviljade Regionbiblioteket ett spridnings- och utvecklingsbidrag för att sammanställa ett metodmaterial att sprida till bibliotek i hela landet. Sundsvalls dokumentation och metodförslag testades av tre pilotbibliotek, ett uppdrag som gick till bib-

lioteken i Örnsköldsvik, Härnösand och Oxie i Malmö kommun. För att stödja och lära av varandra under pilotperioden bildades en arbetsgrupp som träffades under 2022. I gruppen ingick även representanter för Regionbiblioteket och Kungliga biblioteket. Vi hade en uppstartsträff i Sundsvall, avslutade med två dagars studiebesök i Stockholm och däremellan träffades vi digitalt. Resursbiblioteken för finska, samiska, jiddisch och meänkieli liksom den romska föreningen Trajosko Drom bidrog med stöd och uppmuntran under arbetets gång och var också remissinstanser för det färdiga metodstödet.

Testperiod

Bibliotekens testperiod började från olika utgångslägen, vissa hade redan kontakter och regelbunden verksamhet medan andra fick börja nästan från början med att kartlägga medier och programaktiviteter i sitt eget bibliotek och söka lämpliga kontaktpersoner i kommunen. Det fanns känsla av osäkerhet inför uppgiften men genom att öka sina kunskaper om minoriteternas språk, historia och rättigheter blev de säkrare i sin roll och med hjälp av nyfikenhet och kreativitet nådde de fram till många fina resultat. Några exempel är spontana möten med barn och föräldrar i biblioteket, möten med små barn och pedagoger på förskolor, med ungdomar i deras fritidsaktiviteter och i bibliotekets programverksamhet. Det ledde också till nya samarbeten med kollegor och tillfredsställelse över att ha nått nya barn, unga och vuxna.

De påbörjade ett betydelsefullt och roligt arbete genom att skapa relationer med barn och unga som kanske inte har känt sig hemma på biblioteket tidigare, inte vetat vilka rättigheter och möjligheter de har att få ta del av litteratur, kultur och aktiviteter på sitt eget minoritetsspråk. Stenar är kastade som nu skapar ringar på vattnet i ett långsiktigt arbete

Råd och små pärlor

Några av de råd som finns i metodstödet är

- se barn och unga som en resurs för att förbättra er verksamhet
- var tydlig med vad ni förväntar er och vad ni vill uppnå med samrådet
- möt dem i deras trygga miljöer
- och sist men inte minst visa uppskattning för deras engagemang.

Jag avslutar med ett utdrag ur en bibliotekaries berättelse från arbetet:

Några veckor senare möter jag henne (en förälder) i biblioteket. Hon är där för att byta böcker, hon letar efter nästa Katizibok. Då berättar hon att något har börjat växa i henne och att hon har pratat med sin 9-åring som blev mycket intresserad av sin bakgrund i den romska kulturen. Hon har även berättat om oss på biblioteket och han vill gärna träffa oss! Jag får gånghud när hon berättar det.

I slutet av maj sitter vi i verkstan med mamman, sonen och hans lillasyster. Vi har återigen plockat fram böcker och fixat fika åt alla. Nu är det sonen som är i fokus, han får ställa alla si-

na frågor och vi berättar lugnt och försiktigt om vad vi gör och att vi vill bli bättre, att vi vill att han ska känna att det är hans bibliotek, där han blir sedd och hörd. Sedan går vi ut i biblioteket och tittar på barnavdelningens hylla med nationella minoritetsspråk. Han vill se hela barnavdelningen, så vi visar honom runt och lämnar sedan familjen så att de i lugn och ro kan låna böcker med sig hem.

Dessa båda samtal, först med mamman och sedan med barnet, var små pärlor i vårt arbete. Det skapades en stämning där alla vågade tala öppet och förutsättningslöst med nyfikenhet för var samtalen skulle ta oss. När vi bjöd in mamman första gången visste vi inte om det skulle bli något mer efter det. Men vi vågade ta det första steget som alla resor börjar med.

Vi kunde inte förutse var vi var på väg, men även små stenar ger ringar på vattnet. Förr eller senare når ringarna längre och längre ut, om vi ser dem eller inte är inte viktigt, de finns där ändå.

Fler exempel, tips och erfarenheter finns i rapporten. Den tryckta versionen av *Ringar på vattnet* (2023) går att beställa från Regionbibliotek Västernorrland men den finns även i digital form på Region Västernorrlands webbsida och som Digitektkurs.

Den tryckta upplagan inleds med ett förord av Peter Björkman.

Feel bad litteratur

Text: Tommy Bildström

Jag är full av fördomar. Tyvärr. Säkert du också som läser den här texten. Påmind om detta blev jag med ett, i efterhand, underbart möte på biblioteket. En äldre dam som var lite, som vi säger det i Västerbotten, "surasugen". På rikssvenska kanske man skulle kunna kalla det pratglad. Damen i fråga var en ny låntagare och självklart gör man den där lilla visningen, "här är vår deckarhylla och här har vi romanerna". Marianne Cederwall är fysiskt nära deckarhyllan med sina lätt igenkännliga bokomslag. "Det är många som gillar feel good" säger jag för det är en rar liten tant och jag utgår från att det är sådant som små rara tanter gillar. Ni förstår säkert var jag vill komma.

Det är såklart så att det är rätt många som avskyr feel good litteratur också och det har sällan med kön eller ålder att göra. Bland annat bevisat av en liten tant i Nordmaling. Faktum är att jag ger mig själv en liten tillrättavisning. Egentligen är det inte en så jättepopulär genre sett till helheten. Faktum är att om vi skulle definiera något som feel bad litteratur så skulle många av bibliotekets mest utlånade böcker hamna där.

Det är lätt att förstå vårt behov av må gott-läsning och roliga romaner. På andra sidan av spektrumet finns något annat, ett fönster in i en ful våldsam värld. Hur ska vi tolka det? Och hur visar vi upp den litteraturen?

Jag tror att det både finns ett behov att förstå och möta ondska. Ibland på ett mytologiskt plan som när man som läsare möter Domare Holden i McCartys bok *Blodets Meridian* men också att genom att litteraturen speglar samhällets mörkare sidor. Av förklarliga själv är det inte alltid det man spontant lägger upp i bibliotekets adventskalender men det är kanske det här vi måste prata om?

En intressant genre i sammanhanget är till exempel den amerikanska Grit Lit litteraturen. Både feel good romanen och Grit Lit utspelar sig gärna i småstadsmiljöer. Om man ska hålla sig till en striktare genredefinition så utspelar sig Grit Lit i den amerikanska södern men där feel good romanen är en romantiserande bild beskriver Grit Lit romanen misär, fattigdom både bokstavligt talat men också kulturellt. Det är mörka landskap, torftiga hem som ofta vävs samman med berättelser sexuellt våld och trauman. Oftast är böckerna skrivna med viss autencitet, av författare med rötter i kulturen och miljön.

Karaktererna gränsar ofta till överdrivna machostereotyper, drivna av alkohol och sex, och med en egen moralisk kod präglad av miljön. Vad som i våra ögon

kan te sig groteskt och omoraliskt är för människorna man möter i grit lit-litteraturen det enda sättet att uttrycka sig på.

Som när huvudpersonen i boken *Ormfesten*, Joe Lon Mackey, som stannat kvar i staden Mystic Georgia möter sin tidigare flickvans pojkvän, som går på universitetet. Jag som läsare får en inblick i hans oförmåga att hantera sin frustration, det finns bara olika grader av våld. Det är en på ett plan en extrem machostereotyp men det är också en beskrivning av en människa som är totalt fastlåst i sina sociala levnadsvillkor och som aldrig fått verktygen att ta tag sin sociala situation. Som läsaren ställer man sig ofrånkomligt frågan varför det blivit på det sättet och vilka paralleller man dra med samhället vi lever i idag.

Karin Smirnoffs böcker som har varit omätligt populära skulle nästan kunna beskrivas som en norrländsk gritt litt. Kanske också några av våra populära deckare som *Silvervägen* och *Ödesmark* av Stina Jackson (bibliotekets mest utlånade bok när den kom) samt *Kåda* av Ane Riel. Inom skräckgenren finns många exempel på litteratur som kanske inte är grit litt men som håller sig på det motsatta spektrumet av feel good.

Frågan som jag ställer mig till mig själv och till er med den här texten är om vi som litteraturförmedlare inte skulle kunna bli lite duktigare på att förmedla den här sortens litteratur? Missförstå mig inte, vi är duktiga på att lyfta fram böcker som är populära och som egentligen inte behöver så mycket mer draghjälp än vad den får från kommersen, men hur väl känner vi till böckerna som cirkulerar i utkanten?

Ett förlag som borde uppmärksammas (och vars böcker säkert skulle uppskattas om folk bara kände till dem) är Tristero förlag som specialiserat sig på just Grit lit. Med författare som Donald Ray Pollock och Dorothy Allison så håller utgivningen en hög litterär klass. Vill vi ha bredd på litteraturen och om vi vill signalera att vi verkligen är till för alla sorters människor och alla sorters behov så är mitt råd att börja där.

Tommy Bildströms personliga feel bad-favoriter

Blodets meridian av Cormac McCarthy

No Country for Old Men av Cormac McCarthy

Horungen av Dorothy Allison

Knockemstiff av Donald Ray Pollock

Djävulens hantverk av Donald Ray Pollock

Ormfesten av Harry Crews

Save the date:
BIS-träff med tema Banned books

Boka in datumet **26 oktober** i era kalendrar redan nu! BiS håller en träff i Malmö öppet för både medlemmar och nyfikna, där temat är Banned Books. Banned Books Week är redan 1-7 oktober, men vi ses senare i oktober för att diskutera bibliotekens roll. Vilka trender ser vi, hur påverkar det oss i vår profession? Ta gärna med dina bästa boktips på banned books!

Tid och plats meddelas på hemsidan och i våra sociala medier, håll utkik!

Avsändare:
bis c/o Christian Forsell
Kobjersvägen 9A
227 38 Lund

Föreningen BiS?

BiS står för Bibliotek i Samhälle. Vi är en socialistisk biblioteksförening som verkar för att utveckla biblioteken och samhället i en mer progressiv riktning.

BiS vill att biblioteken ska

- stödja yttrandefriheten och ge tillgång till information som grund för kunskap, opinionsbildning och samhällskritik
- drivas i offentlig regi och utvecklas i dialog med användare och närsamhälle
- arbeta normkritiskt, antirasistiskt, jämställt och jämlikt
- arbeta uppsökande, läsfrämjande och vägledande med särskilt fokus på dem som riskerar att hamna på fel sida om den växande informationsklyftan
- aktivt erbjuda information, kultur och litteratur som utgör komplement och alternativ till det kommersiellt gångbara.

ENGAGERA DIG I BIS!

Vill du veta mer om BiS och kanske engagera dig i föreningen? Tveka inte att ta kontakt med oss!

KONTAKTPERSONER

Stockholm: Tobias Willstedt
tralalaisdead@hotmail.com, 0709-18 59 84
Göteborg: Anna Hallberg
stjarnfro@hotmail.com, 0737-67 27 90
Malmö: Martin Persson
oeoe@zitherlessons.net, 0737-02 37 90
Umeå: Karin Råghall
hejkarin@gmail.com

Vill du bli kontaktperson på din ort?
Hör av dig!

VILL DU FÅ FLER BIBLIOTEKSNYHETER FRÅN VÄNSTERHÅLL?

BiS digitala nyhetsbrev innehåller nyheter, information och tips för dig som vill bevaka biblioteksutvecklingen ur ett vänsterperspektiv.

Det enda du behöver göra för att få nyhetsbrevet är att anmäla ditt intresse på vår hemsida foreningenbis.com.

NÄSTA NUMMER!

Nästa nummer av *bis* utkommer i december. Temat är *Biblioteksvärlden*. Redaktionen välkomnar varmt bidrag i text och bild. Välkommen med ditt bidrag till tidskriftenbis@gmail.com senast den 10 november.

bis 2/2023. Foto: Emma Karlsson